

# LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KONFEDERACINIŲ TEISMŲ KANCELIARIJŲ NOTARINĖS FUNKCIJOS 1792–1793 METAIS

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

*Vilnius*

XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos istorijoje pagrįstai laikomas prisiekusiųjų bajorų sąjungų – konfederacijų veiklos laikotarpis. Valdant Stanislovui Augustui Poniatovskiui (1764–1795), visą valstybę buvo apėmę giliai istorijoje įsirežę konfederaciniai Radomo, Baro ir Targovicos judėjimai. Konfederatai, įtvirtinę valdžią visoje valstybėje bei sudarę generalinę konfederaciją, į savo rankas perimdavo ir teisingumo vykdymą. Tradicinių teisminių institucijų pavyzdžiu buvo steigiami dviejų instancijų – pavietų bei generalinės konfederacijos – teismai. Tačiau pavietų žemės ir pilies teismų kanceliarijų (to meto kalba – pavieto aktų) veikla konfederacijos egzistavimo laikotarpiu nenutrūkdavo: notarinės aktų knygų funkcijos turėjo būti vykdomos. Į žemės ir pilies teismų aktų knygas ir toliau būdavo įrašomi viešo ir privataus pobūdžio neginčytini dokumentai. Pavieto teismų kanceliarijos turėjo priimti įvairius manifestus, sudaromų sandorių aktus, konfederacijos nutarimus, piliečių prisijungimo prie konfederacijos palii-dijimus ir kitus dokumentus.

Konfederacijų vadovybė akylai kontroliavo pavieto teismų raštinių veiklą. Kanceliarijos raštininkas arba regentas galėjo eiti pareigas tik įstojęs į konfederaciją ir jai prisiekęs. Be to, konfederacija galėjo patikėti žemės ir pilies teismų aktus renkamiems ar skiriamiems komisarams. Tačiau jei buvusieji kanceliarijos pareigūnai neprisiekdavo konfederacijai ar dėl kokių nors priežasčių nepavykdavo pilies ir žemės teismų aktų perduoti konfederacijos skirtiems atstovams, šių teismų kanceliarijos faktiškai nebevykdavo savo funkcijų<sup>1</sup>. Kur ir kaip tokiu atveju būdavo įrašomi neginčytini dokumentai? Ar konfederacinės valdžios institucijos perimdavo notarines bajoriškųjų teismų funkcijas ir jei taip, koku būdu jas vykdė?

Gausioje konfederacinių teismų istoriografijoje į šiuos klausimus labiau nesigilinta, daugiausia dėmesio skirta teisingumo įgyvendinimo ir teisminės kon-

<sup>1</sup> *Abramski A.* Sądownictwo konfederackie w Polsce w latach 1764–1795 // *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XXXVI, z. 2. Poznań, 1984, s. 149–150; *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais. Vilnius, 2003, p. 164.

federacijų veiklos klausimams, ypač – konfederaciniuose teismuose nagrinėtų bylų pobūdžiui aptarti. Konfederacinių teismų tematika plačiai analizuota lenkų teisės istorikų Andrzejiaus Abramskio<sup>2</sup>, Jaceko Sobczako<sup>3</sup> ir Wojciecho Staneko<sup>4</sup> darbuose. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) konfederacijos teisminė veikla 1792–1793 m. nagrinėta šio straipsnio autorės monografijoje<sup>5</sup> ir baltarusių istoriko Vadimo Aniperkovo straipsnyje<sup>6</sup>. Tačiau konfederacinių teismų notarinės funkcijos, kaip ir apskritai tiek lokalinių, tiek generalinių konfederacijų kanceliarijų veikla iki šiol nebuvo nuodugniau tyrinėtoms, nors Sieradzo žemės konfederacijos protokolą išanalizavęs teisės istorikas A. Abramskis dar 1986 m. teigė, kad 1792–1793 m. konfederacijos veiklos laikotarpiu Sieradzo konfederacijos protokole dominavo skolinamų sumų įrašai, gaunamas pinigines kvotas patvirtinantys kvitai, pirkimo–pardavimo kontraktai, nuomos sutartys, taip pat buvo įrašomi su teismine konfederacijos veikla nesusiję Targovicos generaliteto universalai ar priesaikos konfederacijai patvirtinimai<sup>7</sup>, t. y. viešo pobūdžio neginčytini dokumentai. Naujų duomenų LDK paviėtų teismų kanceliarijų veiklos pokyčiams atskleisti suteikė pastaraisiais metais atlikti LDK paviėtų žemionių teismų veiklos tyrimai<sup>8</sup>.

Dėl temos ištirtumo būklės ir plačios šaltinių bazės negalėdami pateikti apibendrinto visos Abiejų Tautų Respublikos konfederacijų kanceliarijų vykdytų notarinių funkcijų vaizdo, dėmesį sutelksime tik į Targovicos konfederacijos laikotarpį ir situaciją Lietuvoje. Šio straipsnio objektas – Lietuvos generalinės bei lokalinių konfederacijų kanceliarijų veikla vykdant šiandieninei notariato institucijai priskiriamas funkcijas. Tyrimo chronologija apima laikotarpį nuo vietinių

<sup>2</sup> *Abramski A.* Sądownictwo konfederackie w Polsce w latach 1764–1795 // *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XXXVI, z. 2. Poznań, 1984, s. 145–170; *Abramski A.* Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce 1672–1793. Katowice, 1986.

<sup>3</sup> *Sobczak J.* Sąd konfederacji generalnej (1773–1775) // *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. XIV, z. 2, 1982, s. 65–72; *Sobczak J.* Sąd konfederacji targowickiej województw wielkopolskich 1792–1793 r. // *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. XIII, z. 1. 1979, s. 163–175; *Sobczak J.* Sądy konfederacji barskiej w Wielkopolsce // *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. XIV, z. 1. 1980, s. 94–102.

<sup>4</sup> *Stanek W.* Konfederacje generalne w XVIII wieku. Toruń, 1991.

<sup>5</sup> *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais. Vilnius, 2003, p. 162–182.

<sup>6</sup> *Аніяркоў В. В.* Арганізацыя і дзейнасць канфедэрацкіх судаў на землях Вялікага Княства Літоўскага ў 1792–1793 гг. // *Гісторыка-археалагічны зборнік*. Вып. 30. 2015, с. 84–93.

<sup>7</sup> *Abramski A.* Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce 1672–1793. Katowice, 1986, s. 67, 148–149.

<sup>8</sup> *Žr. Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos // *Lietuvos notariato istorija* / Sudarė Jolanta Karpavičienė. Vilnius, 2012, p. 81–91.

konfederacijų steigimosi pradžios 1792 m. gegužę iki 1793 m. rugsėjo vidurio, kai buvo paleista Abiejų Tautų generalinė konfederacija ir savo veiklą nutraukė paviėtų bajorijos sąjungos.

Straipsnyje sieksime: 1) apžvelgti LDK paviėtų teismų kanceliarijų veiklos pokyčius konfederacijos sąlygomis; 2) kompleksškai išanalizavę išlikusią Lietuvos generalinės bei paviėtų konfederacijų dokumentaciją, nustatyti konfederacijos kanceliarijų veiklos pobūdį; 3) išsiaiškinti, kiek konfederacijos kanceliarijų vykdytos notarinės funkcijos atitiko pavieto teismuose bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijoje taikytą dokumentų įrašymo į aktų knygas reglamentaciją.

Tyrimo šaltiniai – konfederacijų veiklos dokumentai: aktų, protokolų knygos, teismo veiklos dienoraščiai ir kita medžiaga, saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve bei Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve Minske.

## 1. PAVIETŲ TEISMŲ KANCELIARIJŲ VEIKLOS POKYČIAI KONFEDERACIJOS SĄLYGOMIS

1792 m. birželio 25 d. Vilniuje sudarius prieš Ketverių metų seimą nukreiptą Lietuvos generalinę konfederaciją, žemionių teismo (lenk. *sąd ziemiański*) kanceliarijos, veiklą pradėjusios 1792 m. pradžioje vietoj reformuotų pilies ir žemės teismų aktų, panaikintos nebuvo. Tačiau, gresiant Rusijos kariuomenės intervencijai, dalis teismų kanceliarijų, tuo metu vadinamų „žemionių aktais“, veiklą sustabdė. Pavyzdžiui, Gardino žemionių teismo aktuose nuo liepos pradžios (t. y. Rusijos kariuomenės įsiveržimo į šį pavietą ir miesto užėmimo) iki liepos 23 d. nebuvo įrašytas nė vienas dokumentas<sup>9</sup>. Slucko pavieto žemionių teismo kanceliarija dokumentų įrašymą į aktų knygas atnaujino tik 1792 m. rugpjūtį – į žemionių aktų knygą įrašė ne tik Slucko bajorijos konfederacijos aktą<sup>10</sup>, bet ir kitus neginčytinus dokumentus, tokius kaip piliečių atsisakymai pripažinti Ketverių metų seimo nutarimus ir kita<sup>11</sup>. Kauno pavieto žemionių teismo aktai neveikė nuo birželio 15 d. iki spalio 16 d.<sup>12</sup>, Pinsko pavieto – nuo rugpjūčio 6 d. iki spalio

<sup>9</sup> Rusijos kariuomenės daliniai Gardiną užėmė 1792 m. liepos 7 d. Į Gardino žemionių aktų knygą dokumentai nebuvo įrašomi nuo liepos 2 d. iki liepos 23 d., žr. 1792 m. Gardino žemionių aktų knyga, Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas (toliau – BNIA). F. 1755, ap. 1, b. 77, l. 658–659.

<sup>10</sup> Slucko pavieto konfederacijos universalas įrašytas į aktų knygą 1792 m. rugpjūčio 14 d., 1792 m. Slucko žemionių teismo aktų knyga, BNIA. F. 1787, ap. 1, b. 1, l. 496–502.

<sup>11</sup> 1792 m. rugpjūčio 10 d. Slucko pakamario Mykolo Bernavičiaus (*Michał Bernowicz*) seimo nutarimų receso aktacija, BNIA. F. 1787, ap. 1, b. 1, l. 494–494v.

<sup>12</sup> 1792 m. spalio 16 d. į aktų knygą buvo įrašytas Rusijos kariuomenės Raudondvario dvarui padarytų nuostolių dokumentas, žr. 1791–1794 m. Kauno pavieto žemės (žemionių) teismo aktų knyga, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. SA, b. 13808, l. 179–182.

5 d.<sup>13</sup>, o Lietuvos Brastos žemionių teismo kanceliarija veiklos nutraukimą netgi užfiksavo specialiu įrašu: „<...> nuo 1792 m. liepos 21 d. iki tų pačių metų rugsėjo 24 d. dėl sumaišties krašte, kilusios įžengus Rusijos kariuomenei, aktai buvo uždaryti.“<sup>14</sup> Formaliai veiklos nenutraukusių Vilniaus ir Naugarduko žemionių teismų kanceliarijose konfederacijos kūrimosi laikotarpiu reikšmingai sumažėjo į aktų knygas įrašytų dokumentų skaičius. Pavyzdžiui, į Naugarduko žemionių aktų knygą nuo birželio 9 d. iki rugsėjo 25 d. buvo įrašytas tik vienas dokumentas<sup>15</sup>, o Vilniaus žemionių aktų knygoje nuo birželio 25 d. iki rugpjūčio 13 d. suskaičiuojame 13 įrašytų įvairaus pobūdžio dokumentų<sup>16</sup>.

Kai kuriuose LDK pavietuose konfederacijos kūrimo laikotarpiu ir pirmaisiais jos valdžios mėnesiais žemionių teismų raštinės buvo ne tik uždarytos, bet netgi jų archyvai išgabenti į saugesnes vietas. Štai 1792 m. gegužės pabaigoje iš Čiašnikų buvo išgabenti Polocko vaivadijos centrinio pavieto žemionių teismo aktai<sup>17</sup>, iš Cholopeničų – Oršos pavieto žemionių teismo aktai. Vilkmergės (Ukmergės) žemionių teismo raštininkas Vincentas Tomaševskis (*Wincenty Tomaszewski*) iš miesto išgabeno ir paslėpė šio pavieto aktų knygas ir kitus dokumentus<sup>18</sup>. Birželio 10 d. iš Vilniaus besitraukiančios Lietuvos kariuomenės daliniai su savimi išsivežė teismo archyvą ir pavieto kasą, o žemionių teismo kanceliarijoje paliko einamąsias aktų knygas<sup>19</sup>.

Chaosas įsivyravo ir Lydos pavieto žemionių teismo kanceliarijoje. Kaip galima spręsti iš įrašų Lydos žemionių teismo regento Jurgio Kaributo Daškevičiaus (*Jerzy Korybutt Daszkiewicz*) 1793 m. sutvarkytoje ir įrištoje žemionių teismo aktų knygoje, dokumentų registravimas bei išrašų išdavimas šio pavieto kanceliarijoje nuosekliai vyko tik iki 1792 m. gegužės 29 d.<sup>20</sup> Konfederacijos kūrimosi lai-

<sup>13</sup> 1792–1795 m. Pinsko žemės (žemionių) teismo aktų knyga, BNIA. F. 1777, ap. 1, b. 18, l. 501–502.

<sup>14</sup> *od dnia 21 julij 1792 roku do dnia 24 7bra tegoż roku dla zamieszania w kraju z przyczyny weyscia woysk Rossyjskich Akta były zamknięte*, 1792 m. Lietuvos Brastos žemionių (žemės) teismo aktų knyga, BNIA. F. 1920, ap. 1, b. 1, l. 968.

<sup>15</sup> 1792 m. liepos 7 d. aktacija, 1792 m. Naugarduko žemionių teismo aktų knyga, BNIA. F. 1774, ap. 1, b. 21.

<sup>16</sup> 1792 m. Vilniaus žemionių (žemės) teismo aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 4236.

<sup>17</sup> Paskutinis įrašas Polocko žemionių teismo aktų knygoje datuotas 1792 m. gegužės 28 d., žr. BNIA. F. 1778, ap. 1, b. 39, l. 689 (487).

<sup>18</sup> 1792 m. rugpjūčio 31 d. konfederacijos rekvizicija, žr. Vilkmergės (Ukmergės) konfederacijos kasdieninės veiklos protokolai, LVIA. F. SA, b. 14403, l. 5v.

<sup>19</sup> *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla, p. 164–165.

<sup>20</sup> 1792–1793 m. Lydos pavieto žemionių ir žemės bei pilies aktų knyga, BNIA. F. 1767, ap. 1, b. 28, l. 154.

kotarpiu žemionių teismo kanceliarija neveikė. Lydos žemionių teismo raštinės veikla buvo atnaujinta gana vėlai – tik spalio 29 d., kai „Lydos pavieto žemionių aktų akivaizdoje“ buvo įrašytas Lydos ir Eišiškių pavietų bajorijos prisijungimo prie konfederacijos dokumentas<sup>21</sup>.

Archyvinė medžiaga rodo, kad žemionių teismų kanceliarijos naujuosiuose administraciniuose LDK vienetuose – Eišiškių, Kobryno, Užupinio Pinsko (*Zapinsk, Pinsk Zarzeczy*) pavietuose – apskritai buvo likviduotos<sup>22</sup>.

Konfederacijai įsitvirtinus visuose LDK pavietuose, buvo siekiama sugrąžinti aktus į iki reformos buvusią situaciją ir užtikrinti jų veiklos tęstinumą. Tam 1792 m. rugpjūčio 24 d. Lietuvos generalinė konfederacija paskelbė aplinkraštį, nurodantį vietinėms konfederacijoms pasirūpinti, kad visų pavietų aktai būtų grąžinti į iki 1790 m. reformos jiems nustatytas vietas ir patikėti žemės teismo raštininkų žiniai<sup>23</sup>. Konfederacijai prisiekę kanceliarijų pareigūnai buvo palikti eiti savo pareigas.

Vykdamas generalinės konfederacijos nurodymus, 1792 m. rudenį daugelyje LDK pavietų žemionių teismo aktai buvo perduoti žemės raštininkų žinion ir pervadinti žemės teismo aktais. Taip buvo siekiama parodyti, kad konfederacija naikina viską, kas buvo įvesta „revoliucinio“ Ketverių metų seimo. Žemionių teismo aktų perdavimas žemės teismų raštininkams ar regentams kai kuriuose pavietuose vyko gana sklandžiai. Antai Vilniaus žemionių aktai žemės aktais pervadinti rugsėjo 17 d.<sup>24</sup>, o Trakų žemės teismo raštininko Petro Klečkovskio (*Piotr Kleczkowski*) pavaduotojas, žemės teismo regentas ir Trakų vaivadijos dekretų raštininkas Andrejus Šachno (*Andrzej Szachno*), iš žemionių teismo raštininko Jono Rosochockio (*Jan Rossochocki*) perėmęs „visus pilies, žemės ir žemionių teismų aktus bei pavieto archyvą“, žemės teismo kanceliariją Trakuose atidarė 1792 m. rugsėjo 21 d.<sup>25</sup>

Vilkmergės konfederacija pati kreipėsi į pavieto žemionių aktų raštininką Tomaševskį, kad sugrąžintų išvežtas knygas ir, prisiekęs konfederacijai, perimtų

<sup>21</sup> Ten pat, l. 161–167v.

<sup>22</sup> Užupinio Pinsko žemionių teismo aktai veikė nuo 1792 m. balandžio 2 d. iki rugpjūčio 9 d., žr. 1792 m. Užupinio Pinsko pavieto žemionių teismo aktų knyga, BNIA. F. 1777, ap. 1, b. 17, l. 155–163.

<sup>23</sup> Zbiur wszystkich druków konfederacyi Targowickiey y Wileńskiey, potrzebnych teraz do wiadomości powszechney, ażeby kto znie wiadomości o nych nieszkodował. Warszawa, 1792, t. 1, s. 289–290; *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla, p. 165.

<sup>24</sup> 1792 m. Vilniaus žemionių (žemės) teismo aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 4236.

<sup>25</sup> Archyvo perdavimo dokumentas į aktų knygas įrašytas 1792 m. rugsėjo 22 d., žr. 1792 m. Trakų žemionių (žemės) teismo aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 6112, l. 1666–1666v.

vadovavimą kanceliarijai<sup>26</sup>. Rugsėjo 14 d. Tomaševskis visus dokumentus į Vilkmergę sugrąžino, tačiau nuo paklusnumo konfederacijai „išsisuko“. Todėl vadovauti kanceliarijai buvo patikėta žemės teismo raštininko pareigas iki 1792 m. reformosėjusiam Severinui Siesickiui<sup>27</sup>.

Vis dėlto ne visos žemionių teismų kanceliarijos pakluso Lietuvos generalinės konfederacijos nurodymui žemionių aktus pakeisti žemės aktais. Atlikta pavietų kanceliariinių įrašų analizė parodė, kad žemionių teismo aktai išlaikė savo pavadinimą Naugarduko (iki 1792 m. pabaigos)<sup>28</sup> ir Gardino (visą konfederacijos egzistavimo laikotarpį)<sup>29</sup> raštinėse.

Atnaujinus pavietų kanceliarijų (aktų) veiklą, nei žemės, nei pilies teismai vietoj panaikintų žemionių teismų atkurti nebuvo. Teismų funkcijų vykdymą perėmė konfederaciniai teismai. Aukščiausiaja apeliacine instancija tapo generalinės konfederacijos teismas. Ir tik 1793 m. kovo 23 d. Lietuvos generalinė konfederacija priėmė nutarimą dėl žemės teismų atkūrimo. Visi žemės teismai, pavadinti žemionių teismais, ir visi renkami pareigūnai, išrinkti 1792 m. seimeliuose, buvo pripažinti legaliais<sup>30</sup>. Kiekvieno pavieto teisėjams bei išrinktiems teismo pareigūnams buvo nurodyta atvykti į teismams paskirtas vietas ir, prisiekus pagal konfederacijos pateiktą pavyzdį, pradėti eiti savo pareigas. Kaip rodo išlikę įrašai pavietų aktų knygoose, atnaujintos žemės teismų kanceliarijos veiklą pradėjo konfederacijos nurodytą dieną – 1793 m. balandžio 25 d.

## 2. KONFEDERACIJOS KANCELIARIJŲ STEIGIMAS LDK PAVIETUOSE IR JŲ VEIKLOS POBŪDIS

Steigiant tiek lokales, tiek generalinę konfederaciją, greta sąjungos maršalo ir tarėjų, bajorų susirinkime būdavo išrenkami raštininkai, atsakingi už konfederacijos dokumentacijos tvarkymą, taip pat kaip visateisiai konfederacijos va-

<sup>26</sup> 1792 m. rugpjūčio 31 d. rekvizicija, Vilkmergės (Ukmergės) konfederacijos kasdieninės veiklos protokolas, LVIA. F. SA, b. 14403, l. 5v.

<sup>27</sup> Ten pat, l. 9. 1792 m. lapkričio 19 d. Vilkmergės konfederacijos protokole minimas Vilkmergės žemės raštininkas Mateušas Siesickis (*Mateusz Sisicki*), tą dieną išrinktas konfederacijos tarėju. Tikėtina, kad tai tas pat asmuo, žr. ten pat, p. 24 v.

<sup>28</sup> 1792 m. Naugarduko vaivadijos žemionių aktų knyga, BNIA. F. 1772, ap. 1, b. 21.

<sup>29</sup> 1792 m. Gardino pavieto žemionių aktų knyga, BNIA. F. 1755, ap. 1, b. 77; 1793 m. Gardino pavieto žemionių aktų knyga, ten pat, b. 78.

<sup>30</sup> Legalizacya Sądow w Ru zeszyłm 1792 obranych pod warunkami następniemi <...> // Zbiur wszystkich druków konfederacyi Targowickiey y Wileńskiey, potrzebnych teraz do wiadomości powszechney, ażeby kto znie wiadomości o nych nieszkodował. Warszawa, 1792, t. 1, s. 95–96; *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla, p. 176–176.

dovybės nariai, dalyvaudavę ir kasdieninėje konfederacijos veikloje bei konfederacinio teismo darbe<sup>31</sup>. Kiekviena lokalinė konfederacija suformuodavo savo kanceliariją ir, laikydamasi generaliteto nurodymų, atitinkamose aktų knygose registruodavo priimtus nutarimus. Kai kurios lokalinės konfederacijos, tradicinių teismų dokumentacijos tvarkymo pavyzdžiu, rašydavo einamųjų reikalų (kasdienės veiklos) protokolus – dienoraščius<sup>32</sup>.

1792 m. paviėtų konfederacijų kanceliarijų veiklą Lietuvoje reglamentavo birželio 26 d. išleistas LDK lauko etmono ir generalinės konfederacijos regimentoriaus Simono Martyno Kosakovskio (*Szymon Marcin Kossakowski*) aplinkraštis. Jame lokaliųjų konfederacijų raštininkams buvo nurodyta užsiimti konfederacijos kanceliarijos tvarkymu: vesti du protokolus, kurių pirmajame turėjo būti surašomi konfederacijos priimti sprendimai bei rezoliucijos, o antrajame – registruojamos atskirų pavieto piliečių priesaikos konfederacijai<sup>33</sup>. Formaliai žiūrint, plačiai suvokiamų notarinių funkcijų konfederacijų kanceliarijos vykdyti neturėjo. Ar iš tiesų šio nutarimo buvo laikomasi?

LDK paviėtų teismų dokumentacijos tyrimas atskleidė, kad vietinių konfederacijų aktai neretai pakeisdavo tuo metu neveikusių žemionių teismų kanceliarijų funkcijas. Taip nutiko pavietuose, kuriuose žemionių teismo aktų knygos buvo išgabentos ar paslėptos arba kuriuose žemionių teismo kanceliarijos veikla neatsinaujino dėl vietos pareigūnų priešinimosi konfederacijai (pavyzdžiui, Polocke, Breslaujoje, Slanime). Numanu, jog kai kuriuose pavietuose „atversti“ konfederacijos aktų knygas šios prisiekusiųjų bajorų sąjungos priimtiems nutarimams aktuoti galėjo paskatinti tradicinių teismų atsisakymas į žemionių aktų knygas įrašyti konfederacijos dokumentus. Pavyzdžiui, Vilniuje, kur generalinės konfederacijos sudarymo dieną – birželio 25-ąją – realiai veikė žemionių aktai (į juos tos dienos data buvo įrašyti du dokumentai<sup>34</sup>), Lietuvos generalinės konfederacijos aktas buvo įteisintas įrašant jį ne į žemionių, bet į „Vilniaus vaivadijos laisvosios konfederacijos aktus“<sup>35</sup>.

<sup>31</sup> 1792–1793 m. konfederacijos raštininkų personalinė sudėtis plačiau aptarta: *Šmigelskytė-Stukienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla, p. 132–134.

<sup>32</sup> Pavyzdžiui, yra išlikęs Vilkmergės (Ukmergės) konfederacijos kasdieninės veiklos protokolai, kurį visą šios pavieto sąjungos egzistavimo laikotarpį (nuo 1792 m. liepos 17 d. iki 1793 m. rugsėjo 21 d.) nuosekliai rašė raštininkas Jonas Monginas (*Jan Mongin*), LVIA. F. SA, b. 14403, l. 1–49.

<sup>33</sup> LDK lauko etmono S. M. Kosakovskio aplinkraščio aktacija, LVIA. F. SA, b. 4214, l. 17–20; Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею, т. 9. Вильна, 1878, с. 566.

<sup>34</sup> 1792 m. Vilniaus žemionių (žemės) teismo aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 4236; 1792 m. Vilniaus žemionių (žemės) teismo aktų apyrašų knyga, LVIA. F. SA, b. 4230.

<sup>35</sup> 1792–1793 m. Vilniaus vaivadijos laisvosios konfederacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 4214, l. 1–12.

Tačiau būta ir tokių atvejų, kai pavietų aktai buvo atkurti ne pačios konfederacijos iniciatyva. Tokį sprendimą dėl Raseinių žemionių teismo aktų priėmė Lietuvos generalinė konfederacija, gavusi Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos skundą. Žemaitijos konfederatai skundė Raseinių repartacijos teismo raštininką Ignotą Micevičių (*Ignacy Micewicz*), kad šis netinkamai vykdo savo pareigas<sup>36</sup>. Remdamasis vietos konfederatų išreikštu susirūpinimu „vaivadijos aktais, užtikrinančiais esminį garbės, gyvybės ir nuosavybės saugumą“, ir palaikydamas jų nuomonę, kad Raseinių raštininkas „netvarkingai žemės aktus tvarko, o tai gresia dideliais nuostoliais visuomenei“, konfederacijos generalitetas nušalino Micevičių nuo pareigų, repartacijos aktus pavedė Žemaitijos konfederacijai ir nurodė jai perimti visą dokumentaciją pagal sudarytą registrą<sup>37</sup>.

Įdomu, jog Žemaitijos atveju reformų priešininkų noras, kad pavieto kanceliarija būtų arčiau gyvenamosios vietos ir lengviau pasiekiamą, užgožė politinius principus. Žemaitijos kunigaikštystės konfederacija, 1792 m. vasarą savo žinion perėmusi Raseinių ir Šiaulių kanceliarijų aktus, pagal iki Ketverių metų seimo reformų buvusią tvarką išsirinko tik du raštininkus: Ariogalos vėliavininką Vincentą Vandžiagolskį (*Wincenty Wandziagolski*) konfederacijos aktams Raseinių repartacijoje tvarkyti bei Rečycos rotmistrą Vincentą Jurevičių (*Wincenty Juriewicz*) Šiaulių repartacijos konfederacijos kanceliarijai vesti<sup>38</sup>. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad bajorijos poreikiams tenkinti šių dviejų kanceliarijų nepakanka. Todėl buvo grįžta prie „piliečių gerovei 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija (sic!) įsteigtos Telšių kanceliarijos“<sup>39</sup>, kurią patikėta prižiūrėti Raseinių repartacijos raštininkui. Įgyvendinant šį nutarimą, 1792 m. rugsėjo 17 d. Telšių žemionių aktai buvo perduoti Žemaitijos konfederacijos Raseinių repartacijos pareigūnų dispozicijon<sup>40</sup>. Dar po mėnesio, spalio 20 d., Telšių repartacijos kanceliarija buvo pervadinta „Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos Telšių aktais“<sup>41</sup>, o

<sup>36</sup> 1792 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos generalinės konfederacijos sprendimas dėl Žemaitijos kunigaikštystės aktų, Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Raseinių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14799, l. 33.

<sup>37</sup> Ten pat.

<sup>38</sup> Žemaitijos kunigaikštystės prisijungimo prie Lietuvos laisvosios generalinės konfederacijos aktas, į Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos aktų knygą įrašytas 1792 m. rugpjūčio 9 d., LVIA. F. SA, b. 14799, l. 2–3v.

<sup>39</sup> 1792 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos generalinės konfederacijos sprendimas dėl Žemaitijos kunigaikštystės aktų, Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Raseinių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14799, l. 33.

<sup>40</sup> 1792 m. Telšių žemionių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 15164, l. 1–31.

<sup>41</sup> 1792–1793 m. Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos Telšių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 15165.

jos kanceliarijos viršininku – regentu paskirtas Žemaitijos kamarininkas Jacekas Jancevičius (*Jacek Jancewicz*). Toks sprendimas priimtas ankstesniajam aktų regentui Antanui Horodeckiui atsisakius eiti šias pareigas<sup>42</sup>. Naujasis regentas Jancevičius iš buvusio žemionių raštinės tarnautojo Jono Daubaro (*Jan Dowbor*) savo žinion perėmė visas Telšių aktų knygas, o jų registrą įrašė į Telšių aktų knygą<sup>43</sup>. Sparčiai auganti konfederacijos kanceliarijos dokumentacija vertė ieškoti naujų raštinės tarnautojų, todėl Žemaitijos konfederacijos vadovybė 1793 m. pradžioje Telšių kanceliarijoje „įsteigė“ viceregento pareigas, į kurias paskyrė Antaną Gintilą (*Antoni Gintyllo*)<sup>44</sup>.

Kiek kitaip situacija susiklostė Kaune, kur veikė ir pavieto žemės aktai, ir vietos konfederacijos kanceliarija. Jau 1792 m. rudenį abi šios institucijos ėmė konkuruoti dėl dokumentų aktavimo, nes už įrašymą į aktų knygas buvo imamas atitinkamas mokestis. Kauno žemės aktų raštininkas Bonifacas Pušickis (*Puszycki*) kreipėsi raštu į Lietuvos generalinę konfederaciją, siekdamas išsiaiškinti, ar Kauno konfederacinio teismo kanceliarija turi teisę pasisavinti žemės aktų pajamas. 1792 m. spalio 20 d. generalitetas priėmė sprendimą, nurodantį Kauno konfederacijai „jokiu pretekstu žemės kanceliarijai priklausančių pajamų nepasisavinti“<sup>45</sup>.

Išlikusios Breslaujos konfederacijos aktų knygos rodo, jog šios konfederacijos kanceliarijoje per visą jos egzistavimo laikotarpį esminių pokyčių neįvyko. Aktai pradėti vesti konfederacijos sudarymo dieną – 1792 m. gegužės 28-ąją. Pirmasis į aktų knygą įrašytas dokumentas buvo šio pavieto bajorų sąjungos manifestas<sup>46</sup>. Vėliau įrašyti kiti konfederacijos veiklą legalizuoti turėję dokumentai: instrukcija tarėjui Janui Rudnickiui, nutarimas dėl sekretoriaus skyrimo ir t. t.<sup>47</sup>

Apie tai, kad darbą pradeda Breslaujos konfederacinis teismas, oficialiai buvo paskelbta jau antrąją Breslaujos konfederacijos veiklos dieną – gegužės 29-ąją. Į Breslaujos konfederacinio teismo sekretoriaus pareigas pavieto konfederacijos

<sup>42</sup> 1792 m. spalio 11 d. J. Jancevičiaus paskyrimas į Telšių regento pareigas, Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Raseinių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14799, l. 14799, l. 158.

<sup>43</sup> 1792–1793 m. Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos Telšių aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 15165, l. 4.

<sup>44</sup> 1793 m. vasario 22 d. Žemaitijos konfederacijos raštininko Vincento Vandžiaogolskio kredensas, suteiktas Antanui Gintilai. Įrašytas į Telšių konfederacijos aktų knygą 1793 m. kovo 16 d., ten pat, l. 259.

<sup>45</sup> Lietuvos generalinės konfederacijos rezoliucija, aktuota 1792 m. spalio 26 d., 1791–1794 m. Kauno žemės (žemionių) teismo aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 13808, l. 198.

<sup>46</sup> 1792–1793 m. Breslaujos konfederacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 5812, l. 6–9 v.

<sup>47</sup> Instrukcija, išduota J. Rudnickiui Polocke 1792 m. gegužės 16 d., įrašyta į Breslaujos konfederacijos aktų knygą 1792 m. gegužės 28 d., ten pat, l. 10–14.

maršalas Augustas Jacintas Pliateris (*August Hiacynt Plater*) kartu su šios sąjungos tarėjais paskyrė vietos bajorą Antaną Zahorskį<sup>48</sup>. Sekretoriui buvo suteikti platūs įgaliojimai:

1. Perimti ir pagal įstatymų reikalavimus prižiūrėti visus pavieto pilies ir žemės aktus.
2. Rinkti pavieto tarifinius mokesčius ir juos apskaityti, prižiūrėti pavieto mokesčių kasą.
3. Būti atsakingam už pavieto konfederacijos antspaudą.
4. Nesant konfederacijos maršalo ir tarėjų, priimti įvairaus pobūdžio sandorius ir juos įrašyti į aktų knygą.
5. Priimti piliečių akcesus prie konfederacijos ir juos įregistruoti piliečių akcesų protokole, pirma išklaudus duodamą priesaiką konfederacijai ir kiekvienam asmeniškai pasirašius.
6. Išduoti aktų išrašus.
7. Surinktus mokesčius nedelsiant padėti į pavieto kasą ir kiekvienam piliečiui išduoti mokėjamą patvirtinantį kvitą.

Šie įgaliojimai sekretoriui suteikti iki iš Lietuvos generalinės konfederacijos bus gauti nurodymai, kaip reikėtų organizuoti pavieto konfederacijos kanceliarijos veiklą<sup>49</sup>. Tačiau net ir paskelbus minėtąjį 1792 m. birželio 26 d. aplinkraštį, Breslaujos konfederacijos kanceliarijos veikla nepasikeitė. Notarinio pobūdžio įrašai konfederacijos aktuose nuosekliai fiksuoti beveik metus – iki 1793 m. balandžio 25 d., t. y. tos dienos, kai savo veiklą atnaujino Breslaujos žemės teismo aktų kanceliarija. Per šį laikotarpį iš viso įrašyti ar tiesiog užregistruoti 402 dokumentai. Atkūrus žemės teismo kanceliariją, Breslaujos konfederacijos aktų knygoje įrašų gerokai sumažėjo: 1793 m. gegužę–liepą buvo įregistruota tik po vieną dokumentą (tai 1793 m. gegužės 4 d. Gardine paskelbta Lietuvos generalinės konfederacijos deklaracija dėl būsimų seimelių, privatus Bernardo Vavžeckio (*Bernard Wawrzecki*) laiškas dėl apmokėjimo už proviantą pagal pateiktus kvitus paspartinimo, rašytas Gardine birželio 7 d., ir Breslaujos konfederacijos universalas dėl rusų kariuomenės aprūpinimo), rugpjūtį – du proviantų kvitų sąvadaai, o rugsėjį nebuvo įregistruotas nė vienas dokumentas<sup>50</sup>.

Pažymėsime, kad Breslaujos konfederacijos sekretorius Zahorskis gana laisvai interpretavo jam suteiktus įgaliojimus „priimti ir aktuoti dokumentus“ ir, užuot nuosekliai vedęs aktų knygą, perrašydamas teikiamų dokumentų turinį,

<sup>48</sup> Įgaliojimai Antanui Zahorskui eiti Breslaujos konfederacijos sekretoriaus pareigas, ten pat, l. 14v–15v.

<sup>49</sup> Ten pat, l. 15 v.

<sup>50</sup> Ten pat, l. 419–424.

jis neretai tiesiogine prasme iš piliečių priimdavo dokumentų originalus (daugiausia įgaliojimus, susijusius su priesaika konfederacijai) ir juos pridėdavo prie kitų dokumentų. Savo ranka sekretorius tik užrašydavo dokumento eilės numerį, dokumento priėmimo konfederacijos kanceliarijoje datą ir parašu patvirtindavo „priėmimo“ autentiškumą. Tokiu „aktavimo“ būdu 1792 m. birželio 27 d. į konfederacijos aktų knygą buvo įtrauktas „dėl ligos“ negalinčio į Breslaują atvykti ir iki konfederacijos maršalo nurodytos datos nespėjančio prisiekti Jono Vavžeckio (*Jan Wawrzecki*) įgaliojimas buvusiam Breslaujos teismo paseniūniui Mykolui Orlovskiui veikti jo vardu ir jam atstovauti<sup>51</sup>. Birželio 28 d. į aktų knygą įtrauktas „tikros ligos į patalą paguldyto“ Jono Kelpšos (*Jan Kiełpsz*) įgaliojimas Kazimierui Stanevičiui jam atstovauti konfederacijos akivaizdoje<sup>52</sup>. Ir taip vien per tris birželio dienas (26–28 d.) tokiu „priėmimo“ būdu aktų knygoje buvo „įregistruoti“ 8 panašaus turinio įgaliojimai<sup>53</sup>.

Tačiau, pagal dokumentų įrašymo bajoriškų teismų kanceliarijose tvarką, pateikiamas įrašyti dokumentas turėjo būti nurašomas dviem egzemplioriais, vienas egzempliorius išduodamas šaliai kaip institucijos patvirtintas išrašas (*extrakt*), o antrasis – įtraukiamas į aktų knygą. Dokumento originalas ir išrašas priklausė pateikėjui, o visi kiti galėjo gauti tik įrašyto dokumento kopiją (*vidimus*)<sup>54</sup>. Įrašymo į aktų knygas faktas buvo pažymimas pačiame originale, o išrašė nurodoma, iš kur jis paimtas. Duomenys apie išduotą kopiją paprastai būdavo fiksuojami ir pačioje aktų knygoje – prie standartinės frazės „išrašas išduotas“ (*wypis wydan*) užrašoma išdavimo data ir dokumento užsakovas<sup>55</sup>.

Tokių patvirtinimų apie išrašų išdavimą taip pat randame Breslaujos konfederacijos aktų knygoje, tačiau bendra dokumentų įrašymo tvarka šioje kanceliarijoje buvo chaotiška. Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos teismo repartacijų tiek Raseinių, tiek Šiaulių bei Telšių kanceliarijose aktų knygos vestos gana preciziškai. Šiaulių repartacijos kanceliarijos veiklos laikotarpiu nuo 1792 m. rugpjūčio 29 iki 1793 m. birželio 7 d. buvo įrašyti 262 dokumentai, iš jų 162 – notarinio pobūdžio, 100 – teisminio (obdukcijos, įteikto šaukimo į teismą patvirtinimai ir pan.). Visi jie įrašyti konfederacinio teismo teisėjų akivaizdoje, o dokumento aktavimo faktas patvirtintas tarėjo ir regento parašais. Net įgaliojimai prisiekti

<sup>51</sup> 1792 m. birželio 26 d. išduotas J. Vavžeckio įgaliojimas, LVIA. F. SA, b. 5812, l. 23.

<sup>52</sup> 1792 m. birželio 28 d. išduotas J. Kelpšos įgaliojimas, ten pat, l. 26.

<sup>53</sup> Ten pat, l. 20–27.

<sup>54</sup> Remiamasi Adamo Stankevičiaus atliktų tyrimų išvadomis, žr.: *Stankevič A.* Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 137.

<sup>55</sup> Ten pat, p. 137 ir kt.

konfederacijai susirgusio ar dėl kitų priežasčių negalinčio atvykti bajoro vardu bei privatūs pasiaiškinimo laišakai būdavo kruopščiai perrašomi į aktų knygas dalyvaujant konfederacijos pareigūnams ir dokumentą pateikiančiam asmeniui. Antai Raseinių repartacijos kanceliarijoje aktuojant 1792 m. rugpjūčio 12 d. Kražiuose rašytą Žemaitijos taurininko Ignato Slavočinskio (*Ignacy Sławoczyński*) laišką broliui, Karšuvos tįūnui, buvo perrašytas ne tik laiško turinys, bet ir visi ant voko buvę įrašai. Įdomu, kad šiame laiške Slavočinskis aiškino, jog nuvykti į Raseinius ir prisiekti konfederacijai negalėjęs dėl visą kelią užėmusios Rusijos kariuomenės dalinių ir kad konfederacijai tikrai prisieksias, kai tik atsiras galimybių<sup>56</sup>. Akivaizdu, kad taip Žemaitijos taurininkas siekė apsisaugoti nuo gresiančio valdų nusavinimo už priešininąsi prisijungti prie konfederacijos.

Pagal dokumentų pobūdį LDK lokalinių konfederacijų teismų kanceliarijose įrašytus aktus galime skirstyti į viešuosius ir privačius. Viešieji dokumentai – tai konfederacijos veiklą reglamentavę aplinkraščiai ir nutarimai, konfederacinės valdžios nurodymai gyventojams ir įvairioms institucijoms. Privatūs dokumentai – tai įvairūs dokumentai, liudiję asmens teisę į objektą, testamentai, sutartys, sutarčių patvirtinimai, inventoriai, liudijimai apie atliktus procesinius veiksmus ir kt. Nemažą konfederacijos aktuose įrašytų dokumentų dalį sudarė priesaikos konfederacijai ar įgaliojimai jai prisiekti dokumentą išdavusio asmens vardu. Šiaulių repartacijos konfederacinio teismo aktuose suskaičiuojame 13 tokių įgaliojimų<sup>57</sup>. Raseinių kanceliarijoje vien nuo 1792 m. rugpjūčio 25 d. iki rugsėjo 29 d. buvo užregistruota 10 individualių bei bajorų grupių<sup>58</sup> pavėluoto prisijungimo prie konfederacijos patvirtinimų<sup>59</sup>. Tačiau pačią didžiausią privačių dokumentų dalį sudarė Rusijos kariuomenės išduotų kvitų už paimtą proviantą ir furažą aktacijos bei rusų karių padarytų nuostolių asmenims ar institucijoms (pavyzdžiui, Vilniaus akademijos salei ir jos botanikos sodui<sup>60</sup>) registrai.

<sup>56</sup> Laiškas įrašytas 1792 m. rugsėjo 14 d., Žemaitijos konfederacijos Raseinių repartacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14799, l. 8–8v.

<sup>57</sup> Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14982.

<sup>58</sup> Pavyzdžiui, 1792 m. rugpjūčio 25 d. akcesą prie konfederacijos pareiškė bajorai Juozapas Slabaševičius (*Józef Słabaszewicz*), Kasparas Gedvilas (*Kasper Giedwillo*), Jokūbas Montrimas (*Jakub Montrym*), Andrejus Satkauskas (*Andrzej Satkowski*), Adomas Misevičius (*Adam Misiewicz*), Leonas Monkevičius (*Leon Mąkiewicz*), Motiejus Monstavičius (*Maciej Mąstowicz*) ir kt., Žemaitijos konfederacijos Raseinių repartacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14799, l. 13–14.

<sup>59</sup> Ten pat, l. 13–100.

<sup>60</sup> 1792 m. gruodžio 5 d. Vilniaus konfederacijos aktų knygoje įrašytas Vilniaus akademijos 166 auksinų vertės pretenzijos dėl Rusijos kariuomenės padarytos žalos Akademijos salei ir botanikos sodui, kuriame buvo įrengti kariuomenės sandėliai, atlyginimo, Vilniaus konfederacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 4214, l. 509.

Vien į Šiaulių repartacijos aktų knygą tokių kvitų įrašyta net 128, t. y. beveik pusė visų įrašytų dokumentų<sup>61</sup>.

Konfederacinio teismo aktų knygose įvairius prašymus įregistruodavo tiek bajorija, tiek dvasininkai (pavyzdžiui, Breslaujos konfederacijos aktuose įrašytas Drujos bažnyčios klebono prašymas apsaugoti nuo asmenų, kurstančių valstiečių maištą), tiek žydai. 1792 m. gruodžio 1 d. Breslaujos konfederacinio teismo aktuose buvo įrašytas Drujos kahalo prašymas dėl pagalvės mokesčio rinkimo<sup>62</sup>, o 1793 m. sausio 3 d. – Drujos žydų skundas dėl neteisingo pinigų kurso<sup>63</sup>. Pasitaisydavo ir kuriozinių įrašų. Antai 1793 m. sausio 14 d. Breslaujos konfederacinio teismo akivaizdoje buvo pateiktas sudegusių Breslaujos rotmistrienės Aloyzos Nevenglovskos (*Niewięglowska*) dokumentų registras, į kurį įtrauktos paskolų sutartys su aptakiai nurodyta jų sudarymo data, tačiau konkrečiai įvardytomis sumomis. Į registrą įtraukti iš atminties surašyti dokumentai: „Joachimo Bukavičiaus (*Bukowicz*), jo karališkosios didenybės šambeliono, pakvitavimas jos malonybei Aloyzai iš Rahožų Nevenglovskai, Breslaujos pavieto rotmistrienei, rodos, 1786 ar tai 1787 m. sudarytas, dešimčiai tūkstančių lenkiškųjų auksinų, su [įsipareigojimo] terminu atiduoti šią sumą aukso vienetais kitais metais, balandžio 23 d., taip ir neapmokėtas; antrasis pakvitavimas nuo jų malonybių Vincento, teisėjo, ir Joachimo, šambeliono, Bielikovičių (*Bielikowiczów*) tai pačiai poniai Aloyzai iš Rahožų Nevenglovskai, Breslaujos pavieto rotmistrienei, išduotas, rodos, 1785 arba 1786 m. su terminu atiduoti kitais metais, rodos, balandžio 23 d., dviejų tūkstančių lenkiškųjų auksinų sumą auksinėmis monetomis, iš kurių pusė sumos [grąžintina] be procentų <...>“, ir t. t.<sup>64</sup> Vargu ar toks sudegusių dokumentų registras galėjo padėti susigražinti paskolintas sumas, tačiau nuo Ščolno (*Szczołno*) dvare 1793 m. sausio 4 d. kilusio gaisro nukentėjusi Breslaujos rotmistrienė bent jau taip siekė užfiksuoti savo skolininkų įsipareigojimus.

Apibendrinami tiek viešo, tiek privataus pobūdžio notarinius įrašus pavietų konfederacinių teismų kanceliarijose galime tvirtinti, kad daugiausia įrašytų viešo pobūdžio dokumentų buvo susiję su konfederacijos nutarimais ir jų įgyvendinimu (konfederacijos aplinkraščiai ir nurodymai), o privataus pobūdžio – su priesaikomis konfederacijai ir Rusijos kariuomenės padarytos žalos fiksavimu.

<sup>61</sup> Žr. Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 14982, l. 1–635.

<sup>62</sup> 1792–1793 m. Breslaujos konfederacijos aktų knyga, LVIA. F. SA, b. 5812, l. 177.

<sup>63</sup> Ten pat, l. 206.

<sup>64</sup> Ten pat, l. 273.

### 3. AUKŠČIAUSIOSIOS INSTANCIJOS KONFEDERACIJOS TEISMO (*ULTIMAE INSTANTIAE*) KANCELIARIJOS NOTARINĖS FUNKCIJOS

Greta pavietų kanceliarijų LDK veikė ir generalinės konfederacijos teismo, 1792 m. pabaigoje pavadinto Lietuvos generalinės konfederacijos *Ultima Instantiae* teismu, kanceliarija<sup>65</sup>. 1793 m. sausio 2 d. veiklą pradėjusio *Ultima Instantiae* teismo kanceliarijos darbas buvo organizuotas atsižvelgiant į Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijos praktiką, kurios esmė buvo pateikiamų dokumentų įrašymas į knygas ir jų kopijų išdavimas bei teismo „produkcijos“ rengimas<sup>66</sup>.

Kadangi Trečiasis Lietuvos Statutas reikalavo, kad, vykdant su nekilnojamoju turtu susijusias operacijas – jį užrašant, įkeičiant, įrašant jame skolą arba kraitį, toks veiksmas būtų asmeniškai patvirtintas žemės teismo (pagal nekilnojamojo turto vietą) teisėjų akivaizdoje, valdovo ar Tribunolo teisme, o pats dokumentas įrašytas į vadinamąsias amžinųjų aktų knygas<sup>67</sup>, todėl ir aukščiausiąja teismine institucija tapęs Lietuvos generalinės konfederacijos teismas, kaip iki tol Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas, į savo aktus leido įrašyti neginčo dokumentus. Dokumentas turėjo būti įrašytas laikantis atitinkamų procedūrų.

Jau pirmasis įrašas Lietuvos generalinės konfederacijos „Amžinųjų reikalų knygoje“ rodo, kad buvo laikomasi Trečiajame Lietuvos Statute įteisintų įrašymo procedūrų: 1792 m. rugpjūčio 25 d. į konfederacinio teismo instituciją atėjusi LDK generolienė Eufrozina Vietynghofova dviejų konfederacijos tarėjų akivaizdoje pateikė išvakarėse Vilniuje sudarytą savo valdų ir kilnojamojo turto dovanojimo dokumentą, kuriuo po tėvo mirties paveldėtas Meihofas (*Meyhoff*) valdas Kuršo kunigaikštystėje, Slžiūs, kitaip – Gelvonus, Vilniaus vaivadijoje, Bartkūniškį, Raudondvarį (*Czerwony Dwor*) ir Mintaujos mieste esantį mūrinį namą bei nurodomą kilnojamąjį turtą užrašė savo motinai Teodorai Vietynghofovai, LDK kariuomenės generolienei leitenantienei, taip „atsidėkodama savo geradarei motinai už rūpinimąsi jos išsilavinimu, didžiules pastangas, dėtas rūpinantis jos sveikata, ir už kasdieninį dėmesį bei globą“<sup>68</sup>. Dokumentą kanceliarijoje priėmė ir į aktų knygą įrašė konfederacijos generaliteto nariai – Trakų generalinis tarėjas Antanas Riomeris (*Antoni Romer*) ir Starodubo generalinis tarėjas Kanutas

<sup>65</sup> Šmigelskytė-Stukienė R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais, p. 176–182. *Ultima Instantiae* teismo veikla reglamentuota 1792 m. gruodžio 22 d. konfederacijos aplinkraščiu, žr. LVIA. F. SA, b. 5812, l. 267–268.

<sup>66</sup> Apie Tribunolo veiklos praktiką plačiau žr.: Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raida, p. 136.

<sup>67</sup> Remiamasi A. Stankevičiaus tyrimo išvadomis. Žr. ten pat, p. 136.

<sup>68</sup> LDK generolienės Eufrozinos Vietynghofovos išduotas dovanojimo dokumentas, 1792 m. rugpjūčio 25 d., LVIA. F. SA, b. 5811, l. 1–2v.

Seibutas Romanovičius (*Kanuty Sejbut-Romanowicz*). Be to, kaip Tribunolo kanceliarijoje, kur, siekiant užrašymų tvarkingumo ir patikimumo, tiek originalus, tiek išrašus asmeniškai pasirašydavo Tribunolo maršalas, raštininkas ir regentas<sup>69</sup>, Lietuvos generalinės konfederacijos aktuose įrašyto dokumento tikrumą parašais patvirtino generalinės konfederacijos maršalas, pavaduotojas Juozapas Zabiela (*Józef Zabiello*) ir teismo regentas Ferdinandas Kontrimas (*Ferdynand Kontrym*). Įrašius dovanojimo sutartį, Eufrozina buvo išduotas išrašas, o įrašas apie išrašo išdavimą užfiksuotas aktuotame dokumente<sup>70</sup>. Įdomu tai, kad testatorė mirė praėjus vos kelioms dienoms nuo testamentu sudarymo. Kunigo Ignato Houvalto (*Ignacy Houwalt*) žodžiais, „rugpjūčio 31 d. panelė Vietynghofova atsišveikino su šiuo pasauliu, prieš tai testamentu savo motinai užrašiusi visą jai po tėvo mirties tekusį turtą <...>“<sup>71</sup>.

Nuo 1792 m. rugpjūčio 25 d. iki 1793 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos generalinės konfederacijos teismo kanceliarijoje buvo įrašyti 162 dokumentai. Iš jų 71 – viešo ar privataus pobūdžio neginčo dokumentas, 91 – su generalinės konfederacijos teisminėmis funkcijomis susijęs dokumentas: šaukimų į teismą aktacijos, abdukcijos pripažinimai, inkvizijų (tyrimo teismo bylose) aktacijos, teismo nutarčių ir teismo sprendimų aktacijos ir kita.

Generalinės konfederacijos teismo notarinių funkcijų vykdymą rodo nuosekliai įrašyti dovanojimo dokumentai, nekilnojamojo turto pirkimo ar nuomos sutartys, fundaciniai dokumentai, testamentai, paskolų kvitai ar išmokėtų skolų patvirtinimo dokumentai, vekselių kopijos, įgaliojimai, garantiniai dokumentai, priesaikos eiti žemės teismo teisėjų pareigas išrašai, net skundai ar pateikėjui reikšmingo turinio privatūs laišakai, galintys tapti svariu įrodymu teismo proceso metu. Gana įdomaus turinio yra Lenkijos išdininko įgaliojimas išieškoti skolą iš Lenkijos Karalystės išdo. Tokį įgaliojimą išdininkas Adomas Poninskis (*Adam Poniński*) suteikė Telesforui Bilevičiui (*Telesfor Bilewicz*). Bilevičius buvo įgaliotas apskaičiuoti Poninskiui priklausančią ir neišmokėtą išdininko atlyginimą ir jį „pasiimti“ iš Karūnos išdo kasos<sup>72</sup>.

Generalinės konfederacijos teismo aktų knygoje per dvylika su puse mėnesio buvo įrašyti tik du testamentai – seniūnienės Kašicienės (*Kaszycowa*), įrašytas

<sup>69</sup> Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška, p. 138.

<sup>70</sup> LDK generolienės Eufrozinos Vietynghofovos išduotas dovanojimo dokumentas, 1792 m. rugpjūčio 25 d., LVIA. F. SA, b. 5811, l. 1–2v.

<sup>71</sup> Kunigo I. Houvalto laiškas Kazimierui Konstantinui Pliateriui (*Kazimierz Konstanty Plater*) iš Vilniaus, 1792 m. rugsėjo 3 d., LVIA, F. 1276, ap. 2, b. 195, l. 33.

<sup>72</sup> 1793 m. birželio 15 d., LVIA. F. SA, b. 5811, l. 494–495.

1793 m. kovo 6 d.<sup>73</sup>, ir 1793 m. gegužės 28 d. Varšuvoje mirusio LDK kanclerio, Lietuvos generalinės konfederacijos maršalo Aleksandro Sapiegos (*Aleksander Sapieha*) testamentu išrašas, gautas iš Varšuvos žemės aktų<sup>74</sup>. Pažymėsime, kad šio testamentu vykdytojais buvo paskirti konfederacijos maršalo bendražygiai: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis (*Ignacy Jakub Massalski*), Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis (*Józef Kazimierz Kossakowski*), Targovicos konfederacijos maršalas Feliksas Potockis (*Felix Potocki*) ir etmonas S. M. Kosakovskis. Beje, 1793 m. kovo 15 d. datuotame testamentu priede LDK didžiajam etmonui Kosakovskiui kancleris Sapiega užrašė ir savo asmeniniame lobyne Ružanuose saugotą turkiais inkrustuotą etmono buožę<sup>75</sup>.

Reikšmingą įrašytų dokumentų dalį sudarė priesaikos konfederacijai. Tačiau generalinės konfederacijos aktuose, kitaip nei pavių aktų knygoje, randame įrašytus tik tris Rusijos kariuomenės padarytą žalą fiksuojančius dokumentus: 1) Omeniežų palivarko patirtų nuostolių specifikaciją<sup>76</sup>, 2) rusų kariuomenės padarytos žalos Rosų (*Ros*), kitaip – Petrašavos (*Pietraszowo*) valdai Valkavisko paviete sąrašą<sup>77</sup> ir 3) Rečicos konfederacijos Kvitų protokolą (registrą), į aktų knygą įrašytą 1793 m. gegužės 31 d.<sup>78</sup>

Svarbu pažymėti, kad Generalinės konfederacijos teismo kanceliarijoje įrašytų dokumentų pateikėjai dažniausiai buvo su konfederacija susiję asmenys – jos kūrėjai ir generaliniai tarėjai. Todėl nenuostabu, kad Generalinės konfederacijos teismo kanceliarijoje dominavo konfederacijos vadovų bei generalinių tarėjų interesus atspindintys dokumentai.

Apibendrinami pavietų kanceliarijų 1792–1793 m. vykdytas notarines funkcijas galime teigti, kad:

1. 1792 m. birželį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įsitvirtinus konfederacijai, tradicinių bajorijos teismų aktų veikla buvo atnaujinta tik dalyje pavietų. LDK susidarė lokaliųjų ir generalinės konfederacijos teismų kanceliarijų tinklas.

<sup>73</sup> Ten pat, l. 86–90v.

<sup>74</sup> LDK kanclerio Aleksandro Sapiegos testamentu, įrašyto Varšuvos žemės aktuose, ištraukos akcija, 1793 m. birželio 1 d., ten pat, l. 421–426v. Testamentas sudarytas Ružanuose 1793 m. kovo 15 d., jo priedas – Varšuvoje gegužės 26 d.

<sup>75</sup> „Bulawę Hetmańską Turkussami sadzoną, a w Biurze Rózańskim znajdującę się“, LVIA. F. SA, b. 5811, l. 421–426v.

<sup>76</sup> 1792 m. spalio 3 d. įrašyti į aktų knygas Rusijos kariuomenės padarytos žalos Omeniežų palivarkui specifikaciją pateikęs LDK husarų brigados vėliavininkas Tadas Siehenis (*Thadeusz Sieheń*) bendrą nuostolių sumą nurodė 3 527 auksinus, LVIA. F. SA, b. 5811, l. 18–19v.

<sup>77</sup> 1792 m. spalio 3 d. įrašytas nuostolių Rosų (Petrašavos) valdos paveldėtojams registras, ten pat, l. 20–21v.

<sup>78</sup> 1793 m. gegužės 31 d. įrašytas kvitų registras, LVIA. F. SA, b. 5811, l. 409–414v.

2. Konfederaciniai teismai greta pagrindinės funkcijos – bylų nagrinėjimo, nuosekliai vykdė ir šiuolaikiniam notariatui priskirtinas funkcijas. Į teismo kanceliarijos aktus būdavo įrašomi viešo ir privataus pobūdžio neginčo dokumentai. Daugiausia įrašytų viešo pobūdžio dokumentų buvo susiję su konfederacijos nutarimais ir jų įgyvendinimu (įrašyti įvairūs konfederacijos aplinkraščiai ir nurodymai). Didžiausią dalį privataus pobūdžio dokumentų sudarė priesaikos konfederacijai ir Rusijos kariuomenės padarytos žalos fiksavimas, t. y. išduotų kvitų už paimtą maistą bei pašarą aktacijos.
3. Ne visose paviety konfederacijų kanceliarijose buvo laikytasi dokumentų įrašymo reikalavimų, tačiau generalinės konfederacijos kanceliarijos vykdytos notarinės funkcijos atitiko Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijoje taikytą dokumentų įrašymo reglamentaciją.

#### NOTARIAL FUNCTIONS OF CONFEDERATION CHANCELLERIES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1792–1793

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

##### Summary

In the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the 18<sup>th</sup> century is reasonably considered as the period of the associations of sworn nobles, otherwise known as confederations. Having established their rule across the whole state and formed the general confederation, the confederates would also take the administration of justice into their hands. By the example of traditional judicial authorities, the courts of two instances – district and the general confederation – used to be set up. However, the notarial functions of the confederate courts, as well as the activities of the chancelleries of local and general confederations in general, have not been the subject of in-depth studies. This article focuses on the activities of the chancelleries of the Lithuanian general confederation, as well as the local confederations, of the period of 1792–1793 in performing the functions that would be considered notarial from the present-day perspective.

Through the complex analysis of the surviving documentation of the Lithuanian general and district confederations and the discussion on the changes in the activities of the chancelleries of the district courts of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) under the circumstances of confederate rule, the study seeks to answer how much the notarial functions, performed by the confederation chancelleries, corresponded with the regulations for keeping records on documents applied by district courts and the chancellery of the Supreme Tribunal of Lithuania. The sources of the research comprised the operational documents of confederations: record books, protocol books, court activity journals and other material stored in the Lithuanian State Historical Archives and the National Historical Archives of Belarus in Minsk.

The research has led to the following conclusions:

- 1) After the confederation established itself in the GDL in June 1792, the activities of the chancelleries of the traditional noble courts were resumed in certain districts only. The network of the chancelleries of local and general confederation courts was set up in the GDL;

- 2) In addition to their principal function of case hearing, confederate courts also undertook consistent notarial functions. The uncontested documents of the public and private types used to be recorded in the court chancellery record books; they were dominated by records on the damage caused by the Russian army as well as the receipts issued for the food and forage, which were taken away;
- 3) Not all the chancelleries of the GDL district confederations complied with the requirements for keeping records on documents; nevertheless, the notarial functions, performed by the chancellery of the general confederation, were consistent with the regulations for record-keeping applied by the chancellery of the Supreme Tribunal of Lithuania.